

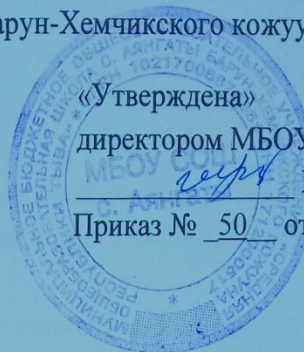
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Средняя общеобразовательная школа с. Аянгаты Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва»

«Согласована»

заместителем директора по УВР

Ооржак Е.С.

28.08.2024

«Утверждена»

директором МБОУ СОШ с. Аянгаты

Шокар О.Б.

Приказ № 50 от 27.08.2024г.

Рабочая программа внеурочной деятельности

«Улусчу ужурлар», 5 класс

Направление: духовно-нравственное

Количество часов в год 34, в неделю: 1

Учитель: Донгак Хурен Орус-ооловна

с.Аянгаты 2025

«Улусчу ужур» 5 класс.

Тайылбыр бижик

5-ки класстын оореникчилеринге таарыштыр тургускан «Улусчу ужурлар» деп программаны Тыва Республиканын башкызы Г.Д.Сундуйнун «Улусчуужурлар» (2005()), эртемден- энтограф М.Б.Келин=Лопсаннын «Тыва чоннунбурунгу ужурлары» (1994) деп номнарынга ундезилеп тургускан.

Россия Федерациязынын ооредилгеге хамаарышкан федералдыг куруне стандартынын кижизидилге талазы биле угланышкынынын болгаш этнокультурлуг кезээнин боттандырылгазы болуп турар.

Езу-аңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөредилге- кижизидилге ажылынга чогумчалыы- биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистиң республиканың барык шупту школалары «Тыва ужур-чаңчылдар » кичээлдерин эрттирип эгелээн. Ук кичээлдернин кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш-сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыы-биле дамчыдып чораан.

Амгы үеде тыва улустуң ужур- чаңчылдарынга шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү –биле үнүп турары башкылал ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Программанын кол сорулгалары:

- оореникчилернин мозу-будужун тыва улустунулусчу ужурларынга, чанчылдарынга, толептиг кижилернин дуржулгазынга, амыдыралда барбугуле чараш чуулдерге даянып тургаш хевирлээри.

Программаны уругларга төрөөн чери-биле таныштырылгасындан эгелээш, чоорту амыдыралга эргежок чугула апаргы дег темалар: чаңчыл, ужур, найырал, өг- бүле, уруглар кижизидилгези дээн билиглерге чедир ап, аныяк салгалды ам«Улусчу ужур-чаңчылдар» кичээлдеринин дараазында өөредиглиг сорулгаларны салган:

өөредиглиг сорулгалары

-уругларга бодунуң төрөөн чонунуң шаг-төөгүден бээр туруп келген езу- чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнге өөредири;

- езулуг тыва кижиниң овур-хевири, мөзү- бүдүжү кандыг чораанын улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгереңгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредири;

- тыва улустуң чаңчылчаан ажыл- ижи- биле таныштырып, мергежил шилип алырынче угланган ажыл чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;

- бурунгу чүдүлге, дагылгалар, ужурларның өөредиглиг утказын тайылбырлап, долгандыр турар бойдуска хумагалыг чорукка кижизидип, уругларны биче сеткилдиг, дузааргак, кээргээчел чорукка өөредири;

- бодунуң төрөөн чериниң (кожуунунуң) онзагайы-биле таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредири;

- кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннуң байырлалдары- биле таныштырары;

- өг-бүле, ада-ие кижиниң хүлээлгелери, өг-бүлениң бюджети деп билиишкиннер- биле уругларны таныштырары;

- тыва улустуң уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидериниң айтырыгларын канчаар шиитпирлеп чораанының дугайында билигни бээри.

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурлуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;
- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;
- долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга, бойдуска хамаарылгалыг езу-чаңчылдарны сагып чоруурунга чаңчыктырар;
- ава, ача кижиниң хүлээлгелерин медреселдии-биле билип, өг- бүле амыдыралынга бичиизинден белең болуп, уруглар кижизидилгезиниң айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;

- каяа- даа чорааш, бодун тыва кижини мен деп медресеп билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттурар.

Өөреникчилер улусчу ужурнун эртемни ооренгеш, билип алыр ужурлуг чуулдери:

- «Тыва» деп сөстүң төөгүлүг утказын,
- тыва улусчу чаңчылдарны, езулардарны, ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
- чоннуң чаңчылчаан ажил-ижин,
- тыва улустуң байырлалдарын, оюннарын,
- өг- бүледе кижигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документилерни,
- өг- бүле бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын,
- амыдыралга уругларны белеткээр.

Программа дараазында тургузулгуг:**«Төрөөн Тывам – ава черим».**

Өөреникчилер төрөөн сууру (хоорайы, кожууну, республиказы) дугайында эге билигни алган турар. Кызыл хоорайның төөгүзү, алдарлыг кижилери, кол-кол төөгүлүг черлери- биле таныжылганы кылыр. Бодунуң болгаш өске кожууннарның туружунуң, девискээриниң, ажыктыг казымалдарының, төөгүлүг черлериниң талазы-биле онзагайын өөренир. Сагыңгырлар-тывынгырлар маргылдаазын эрттирип, кожуунун алгаан шүлүк, ырлар мөөрейлеринге киржир.

«Төрөөн Тывам – ава черим» деп темага дүүштүр уругларның билип алыры эге билиглери.

Кириилде кичээлге национал езу-чаңчылдарны аныяк чылдарындан-на сонургап чыып эгелээн, аныяк- өскенге болгаш улуг-даа кижилерге өөредилге номнары болуп артып калыр өртээ чок шинчилел ажилдарының, «Тыва чоннуң бурунгу ужурлары», «Тыва чаңчыл», «Улусчу ужурлар» деп номнарның автору Тываның Улустуң Чогалчызы, эртемде М.Кенин-Лопсанның чогаадыкчы ажил-херээ-биле таныштырары.

Тыва деп ат-биле таныжылга. Тывада кожуун бүрүзүнүң онзагайы дугайында билиг. Бодунуң төрүттүнген кожуунунуң суурларының алдарлыг кижилери- биле таныжары, ужуражыры.

Кызыл хоорай дугайында каасталгалыг сыгар альбомнарны, киночуруктарны, видеоматериалдарны ажыглап тургаш, оон төөгүзү, төөгүлүг черлери, ат-сурагалыг кижилери- биле таныжылга.

Тыва улустуң тоолчуларының дугайында делгеренгей чугаа. Тоолчу кижини – эң- не хүндүткелдиг кижилер дээрзин сактып чугаалажыры.

ТР-ниң солуннары- биле таныжылга. Солунче чүүл бижип өөренири.

Төрөл бөлүк аттарын сактып алыры, төрөл дугайында билиг.

Төрөл кижилер аразында харылзаалар дугайында билиг, оларнын кижизидикчи ужур- утказы. Хар- назынынга дүүштүр сагыыр чүүлдер, өгбелериниң чагыы.

Практиктиг кичээлдeргe сагынгырлар, тывынгырлар мөөрeйлeрин (СТМ), бичe конференцияларнын хeвирлeрин, кичээл- ужуражылга, кичээл-эксурсия хeвирлeрин эрттирeри.

Өөрeникчилeрнин шингээдип aлыр билиглeрингe, мeргeжилдeрингe болгаш чаңчылдарынга кол нeгeлдeлeр.

5-ки клacсты доозуп турар өөрeникчилeрнин билип aлыр ужурлуг чүүлдeри:

этикеткe хамаарышкан тывa улустун ёзу-чаңчылдарны билири;
бичии кижинин ада-иeзингe ээлдeк-эвилeн болуру;
кижилeрнин хар-назынын барымдаалап, оларны хундулээри;
чугаа уeзиндe бодун топтуг алдынары ниити аажы-чан культуразынын чарылбас кeзээ деп чувени шингээдип aлыр;
янзы-буру байдалдарга бодун толeптиг алдынып билири;
оол кижиге хамаарышкан дурум-сагылгалары;
оскe бажынчe кирeрдe сагылгалар;
бажынга кeлгeн кижини хулээп aлырынын ужурлары;
кылаш ужурлары;
чугаа уeзиндe хол-буттун, арын-шырайнын шимчээшкиннeри;

5-ки клacстын доозукчуларынын билиглeрни шингээдип aлырынын аргалары:
чаңчылдар, сагылгаларны анаа-ла ёзу барымдаалап эвeс, а оларнын ужур-утказын хандыр билип aлыр.

боттарынын аразында хүндүткeлдиг, чазык-чаагай чугаалажыр.

эжинин саналын деткиир азы анаа бодунуң хуузунда бoдалын нeмээр.

эш-өөрүнүн сөзүн дыңнаар, оларга дузалажыр ийикпe кошкактарны камгалаар мөзү-шынарга кижизидер.

5-ки клacсты доозуп тура өөрeникчилeрнин билип aлыр ужурлуг чуулдeри:

1. Оорeнгeн эртемингe хамаарыштыр тывa улустун езу -чанчылдарын билири;
2. Уруглар долгандыр турар кижилeргe ээлдeк-эвилeн болуру;
3. Кижилeрнин хар-назынын барымдаалап хундулeп билири;
4. Чугаа уeзиндe бодун топтуг алдынары;
5. Оол кижиге билe кыс кижиге хамаарышкан дурум-сагылгалар;

5-ки клacстын доозукчуларынын билиглeрни шингээдип aлырынын аргалары:

1. Чанчылдар, сагылгаларны анаа-ла езу барымдаалаар эвeс, а оларнын ужур-утказын хандыр билип aлыры.
2. Боттарынын аразында хундүткeлдиг, чазык-чаагай чугаалажыр.
3. Эжинин саналын деткиир, анаа бодунун бoдалын хуузунда бoдалын нeмээр.
4. Эш-оорунун созун дыңнаар, оларга дузалажыр, кошкактарны камгалаар, мозу-шынарга кижизидер.

Личностуг(бот-тускайлан онзагайы)

Уругларны сагыжы ак ,угаан-мeдeрeли сайзырангай , топтуг-томаанныг аажы-чаны хeвирлeттинер.

Чоннун сагып чораан чаагай чанчылдарын унелeп билир , ону сагып , амыдыралга ажыглап шыдаар кижиге болуп кижизиттинер.

Дыл – домаа ,аажы-чаны , сеткил – сагыжыак , ажык , бичe сеткилдиг , дузааргак , хундулээчeл уруг хeвирлeттинер.

Метапредметтиг туннeлдeр.

- Чугаала,кижи бурузу бодунга хамаарышкан бoдалдыг ,ону илeредир эргелиг деп чуулду билип , унелeп билирингe бeлeн.
- Бодунун бoдалын илeредип, ол дээш туржуп шыдаар узeл-болдалдарлыг болуру;
- Сорулганы салгаш, ону чeдип aлырынын аргаларын тодарадыры;
- Бодунун болгаш долгандыр турар кижилeрнин аажы-чанын шын унелeп билири.

Предметтиг (эртемге хамаарыштыр) туннелдер.

- Уругларны чугаа культуразынга болгаш чугаалажып билиринге ооредир.
- Улустун чаагай чанчылдарын сеткилинден хундулээр, сагып билир, сайгарып билир, тайылбырлап билир, оске улуска дамчыдып чоруур кылдыр ооредир.
- Болушкуннарны бодамчалыг сайгарылгага даянып, дамчыдып билир.

Ажыглаан литературалар:

1. Г.Д.Сундуй Улусчу ужурлар 5-6 класс
2. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннун бурунгу ужурлары. Кызыл – 1994 г.
3. Курбатский Г.Н. Тувинские праздники. Кызыл-Ленинград 1970 ч.
4. 2. Байыр-оол С.Б болгаш о.ө. Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чанчылдарын өөрөдирининг программазы. Кызыл, 2002.
5. Бартан О.О. Тываларның национал чеми болгаш, чем үнүштер. Кызыл, 1997.
6. Будегечи Т. Б. Художественное наследие тувинцев. Москва, 1995.
7. Даржа В.К. Лошадь в традиционной практике тувинцев кочевников. Кызыл, 2003.
8. Казырыкпай Б.О. Эрнин эреси. Кызыл, 2001.
9. Кара – Күске К.Ч. Аътка тураскаадыг. Кызыл 1995 .
10. Кенин-Лопсан .М.Б. Тыва улустун бурунгу ужурлары . Кызыл, 1994
11. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чанчыл. Кызыл «Новости Тувы» 2000. .
12. Сундуй Г.Д. Улусчу педагогика. Кызыл, 2004.

Календарно-тематический план «Улусчу ужурлар» 5 класс.

п/п	Ооренир темалары	Уези		
		Шагы	План езугаар	Херек кырында

1	Кирилде кичээл: «Улусчу ужурлар» деп эртемнин ужур-утказы болгаш сорулгалары	1	04.09	
2	Эртемден-этнограф, хам чудулгенин шинчилекчизи М.Б.Кенин-Лопсан-тыва чоннун чаагай чанчылдарынын ужурларынын ундезилекчизи-видео-кичээл.	1	11.09	
3-4	Тыва – Азий диптиң төвүнде республика.Девискээри,туружунуң онзагайы.	1	18.09	
5	Тыва дугайында тоолчургу чугаалар, шүлүктөр.	1	25.09	
6	«Барыксанчыг, чурттаксанчыг – Барыын кожуун-өгбөм чурту».Ыдык ырызы, сулдези.	2	02. 09.10	
7	Кожууннун суурлары, алдарлыг кижилери.	1	09.10	
8	Ак- Довурак – төруттунген хоорайым. Туттунган төөгүзү.	2	16,23.10	
9	Хоорайывыс алдар- сураглыг кижилери.	1	06.11	
10	Аянгаты суурувус тоогулут.	1	13.11	
11	Бистиң школавыс.Төөгүзү, хоочун башкыларывыс.	1	20.11	
12	Практиктиг ажыл.»Мээн суурум тоогузу»	1	27.11	
13	Кызыл – Тыванын тову.Тоогузу, сайзыралы.	1	04.12	
14	Тывада дээди, ортумак өөредилге черлери.	1	11.12	
15	Кызыл хоорайның алдарлыг кижилери.	1	18.12	
16-17	Кызылда төөгүлүг черлер. В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры. Ат-сураглыг артистеривис.	2	15,22.01	
18-19	Тываның композиторлары.Бистин чангыс чер чуртуг композиторовус. Оон ырлары.	2	15,22.01	
20	Практиктиг кичээл. Кичээл – экскурсия.	1	29.01	
21	Тыва чоннун салым- чаяанныг чурукчулары. Оларнынң ажылдары –биле таныжылга.	1	05.02	
22	Рушевтер –талантылыг өг – буле.	1	12.02	
23	Тыва улустун тоолчулары.	1	19.02	
24	Тыва улустун тоолчулары.Реферат	1	26.02	
25	Практиктиг кичээл. Кажыктажып маргыжаалам»	1	05.03	
26	Тыва Республиканың солуннары. «Хемчиктин сылдызы» - кожуун солуну.	1	12.03	
27	«Сылдысчыгаш» - уругларның ынак солуну.	1	19.03	
28	Практиктиг кичээл. «Мээн ынак солунум»	1	03.09.04	
29	Солунче статья бижири.	1	16.04	
30	Тыванын хемнер, хөлдөр, аржааннар дугайында шүлүктөр, йорээл чугаалар	1	23.30.04	
31-32	Хем кежерде , аржаанга чалбарыг.Практиктиг кичээл.	1	07.05	
33,34	Ооренгенин катаптаары. Экскурсия.Чайгы онаалгалар.	2	14,21.05	
	Ниити шак	34	34	34

